

О.М. Васильченко
 доктор психологічних наук,
 професор кафедри психології,
 Університет економіки та права «КРОК»

Організаційно-психологічні аспекти професійної стратегії особистості в контексті вікового становлення

У статті наводяться результати емпіричного дослідження уявної життєвої траєкторії респондентів чотирьох вікових груп – дітей, підлітків, їхніх батьків та прабаб'яків. Показано, що нормальною траєкторією життєвого шляху респонденти всіх чотирьох груп вважають таку послідовність: одержання освіти (вищої) – укладання шлюбу – народження першої дитини – народження другої дитини. Вік настання самостійної праці за професією є неоднорідним – може передувати шлюбу, може передувати народженню першої дитини, але в жодного з респондентів не передує народженню другої дитини.

Ключові слова: життєвий сценарій, життєва траєкторія, професійний сценарій, організаційно-психологічні професійні стратегії, професіоналізація, кар'єрні домагання, життєві події.

О.Н. Васильченко
 доктор психологічних наук,
 професор кафедри психології,
 Університет економіки та права «КРОК»

Организационно-психологические аспекты профессиональной стратегии личности в контексте возрастного становления

В статье приведены результаты эмпирического исследования жизненной траектории респондентов четырех возрастных групп – детей, подростков, их родителей и прабабушек. Показано, что нормальной траекторией жизненного пути респонденты всех четырех групп считают такую последовательность: получение образования (высшего) – заключение брака – рождение первого ребенка – рождение второго ребенка. Возраст начала самостоятельной работы по профессии неоднороден – может предшествовать браку, может предшествовать рождению первого ребенка, но у ни одного из респондентов не предшествует рождению второго ребенка.

Ключевые слова: жизненный сценарий, жизненная траектория, профессиональный сценарий, организационно-психологические профессиональные стратегии, профессионализация, карьерные достижения, жизненные события.

Organizational and psychological aspects of professional strategy of the personality in the context of age formation

The article contains results of the empirical research of the life trajectory of the respondents of four age groups – children, teenagers, parents and grandparents. The article shows that the respondents of all four groups consider a normal trajectory of the life the following sequence: getting university or college degree – marriage – birth of the first child – birth of the second child. The timing of start of professional career varies – it can happen before the marriage, or before the birth of the first child, but no one respondent indicated this timing as after the birth of the second child.

Key words: *life scenario, behavioral trajectory, work-life trajectory, developmental pattern, life course, life span, career scenario, organizational and psychological career strategy, career, professionalism, work career, career achievements, life events*

Постановка проблеми

В умовах зміни традиційних форм навчання і пошуку нових освітніх моделей підвищується необхідність поглиблення поняття основних закономірностей професійного становлення та самовизначення особистості. Нагальною є проблема розробки системи критеріїв і показників успішності становлення професіонала, які є умовою цілеспрямованого керування цим процесом. Дослідження вікових особливостей професійного становлення особистості є актуальною проблемою психології. Нова соціальна реальність вимагає від особистості самодетермінації професійного становлення. Визначення соціально-психологічних чинників побудови особистого професійного сценарію є передумовою розробки комплексу психологічного супроводу молоді на шляху вибору професії та становлення особистості як професіонала.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Звернення до проблеми професійних стратегій як частини особистісного розвитку передбачає застосування таких понять, як життєва перспектива, життєвий план, психологічний час. Є. І. Головаха

наголошує на негативному впливі непогодженості життєвої перспективи (як цілісної картини майбутніх подій, наділених соціальною цінністю й пов'язаних з індивідуальним сенсом життя) на особливості перебігу процесу професійного самовизначення [1].

М. Р. Гінзбург розглядає проблему самовизначення в ракурсі часової перспективи. Успішне самовизначення характеризується:

- наявністю компонентів психологічного сьогодення, що виконують функцію саморозвитку (самопізнання й самореалізації) і включають: сформоване ціннісно-смісловне ядро (широкий спектр значущих позитивних цінностей, переживання усвідомленості власного життя, екзистенціальна орієнтація) та самореалізацію, яка повинна носити творчий характер, мати широкий діапазон;

- наявністю компонентів психологічного майбутнього, які забезпечують значенню й часову перспективу і включають: особистісне проектування себе в майбутнє, коли молода людина, розраховуючи в основному на власні сили, бачить широкий спектр цінностей майбутнього в емоційно привабливому світлі; вибір професії характеризує значеннєве майбутнє й

успішність самовизначення в юнацькому віці та планування, що характеризується насамперед позитивним ставленням до планування й наявністю планів, уявленнями про засоби досягнення цілей [2]. М. Р. Гінзбург пов'язуючи ціннісно-сміслові й просторово-часові аспекти, ставить проблему майбутнього, уявлення про яке неможливо без побудови життєвого плану.

К. А. Абульханова-Славська професійне самовизначення розглядає в нерозривному зв'язку з вибором життєвого шляху, життєвим самовизначенням; зі зв'язку особистості з професією постає перспектива й ретроспектива особистості, а від характеру цього зв'язку залежить вибір професії [3].

Л. М. Мітіна зазначає, що «...розвиток особистості визначає вибір професії й підготовку до неї, і разом з тим сам цей вибір і розвиток тієї або іншої професійної діяльності визначають стратегію розвитку особистості» [4, с. 38].

П. Г. Щедровицький смисл самовизначення бачить у здатності людини будувати саму себе, свою індивідуальну історію, в умінні переосмислювати власну сутність [5].

Є. А. Клімов професійне самовизначення розуміє як діяльність людини, що приймає той або інший смисл залежно від етапу її розвитку як суб'єкта праці [6].

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

Особистість і її поведінка традиційно розглядаються на перетинанні двох осей – часу і простору. У вітчизняній літературі простір ідентифікується з соціальною дійсністю, соціальним простором, предметною дійсністю. За словами А.Г. Асмолова, людина стає особистістю, якщо за допомогою соціальних груп включається в потік діяльностей і через їхню систему засвоює екстеріоризовані в людському світі значення [7]. Згідно з причинно-наслідковою концепцією психологічного часу насиченість життєвої панорами причинно-наслідковими міжподійними зв'язками визначає характер сприймання, усвідомлення життя людиною. Кількість причинно-цільових зв'язків, в які вклю-

чені життєві події, визначає значущість події.

Згідно з нашими припущеннями професійне становлення особистості та її кар'єрні домагання значною мірою детермінуються, контролюються та коригуються життєвим сценарієм особистості, який уходить до структури життєвої перспективи особистості. На основі життєвого сценарію створюються професійні стратегії.

Формулювання цілей статті

Дослідити особливості уявлень про життєвий шлях респондентів різних вікових категорій, пов'язаних родинними зв'язками. Визначити вплив батьківських установок на формування професійних стратегій у підлітковому віці.

Об'єкт – життєвий сценарій особистості.

Предмет – професійні стратегії особистості як елементи життєвого сценарію особистості.

Вибірка дослідження: Дослідження проводилося на базі регіональних центрів Українського НМЦ практичної психології та соціальної роботи НАПН України упродовж 2009 – 2012 років. У дослідженні на різних етапах було опитано понад 3000 осіб. У дослідженні взяли участь респонденти чотирьох вікових груп:

група 1 – діти (від 10,2 до 12,1 рр.; середній вік 11,2) – 200 дівчат та 200 хлопців;

група 2 – підлітки (від 14,8 до 16,3 рр.; середній вік 15,4) – 200 дівчат та 200 хлопців;

група 3 – дорослі, а саме батьки респондентів 1 і 2 груп (від 31 до 54 років; середній вік 38,8) – 200 жінок та 200 чоловіків (мають від 1 до 4 дітей);

група 4 – люди похилого віку, а саме прабабушки респондентів 1 і 2 груп (від 51 до 65 р.; середній вік 60,2) – 200 жінок та 200 чоловіків (мають дітей та онуків).

Методи дослідження

Для дослідження місця і ваги професійних та кар'єрних домагань у структурі життєвого шляху особистості була використана модифікація методики О.О. Кроніка «Лінія життя» [8].

Виклад основного матеріалу дослідження

Методика О.О. Кроніка «Лінія життя» базується на уявленні про життя як про пряму лінію, спрямовану з минулого в майбутнє. Ми пропонували респондентам відмітити вертикальними рисками на прямій лінії (яка зображує їхній життєвий шлях) найважливіші (значимі саме для них) події життя – як ті, що вже відбулися, так і ті, які повинні відбутися в майбутньому; підписати події (якщо подія оцінюється, як позитивна – написати над лінією, якщо як негативна – під лінією) і свій вік у цей час біля відповідної риси; оцінити значущість події за 10-бальною шкалою (від 1 – найменш значуща, до 10 – найбільш значуща). Протягом нашого дослідження були визначені такі основні події у житті людини: одержання освіти (вищої) освіти – укладання шлюбу – народження першої дитини – народження другої дитини.

Перед тим, як перейти до аналізу результатів опитування, визначимо зазначені категорії з точки зору законодавця. Поняття «вища освіта» визначається як «сукупність систематизованих знань, умінь і практичних навичок, способів мислення, професійних, світоглядних і громадянських якостей, морально-етичних цінностей, інших компетентностей, здобутих у вищому навчальному закладі (науковій установі) у відповідній галузі знань за певною кваліфікацією на рівнях вищої освіти, що за складністю є вищими, ніж рівень повної загальної середньої освіти» [9, ст. 1]. Відповідно до Сімейного кодексу України, стаття 21, «шлюбом є сімейний союз жінки та чоловіка, зареєстрований в органі державної реєстрації актів цивільного стану» [10]. Щодо народження дитини, то в законодавстві відсутнє визначення цього періоду в житті людини, водночас визначається право на материнство та на батьківство, яке охороняється законом. У статті 51 Конституції України закріплено, що «сім'я, дитинство, материнство і батьківство охороняються державою». [11] Визначивши найбільш значимі події в житті людини у правовому

полі, перейдемо до аналізу ставлення до них опитуваних.

У дослідженні брали участь респонденти 1, 2, 3 та 4 груп по 300 осіб в кожній (по 50% осіб кожної статі).

Аналіз отриманих результатів передбачав виділення категорій подій (методом контент-аналізу), визначення кількості подій всіх категорій у респондентів кожної вікової групи, середньої частоти подій певної категорії, ваги подій певної категорії, частки категорії серед всіх названих, рангу категорії. Усього було виділено 27 категорій, які описують різні аспекти життя. В таблиці 1 представлено узагальнені результати (кількість подій та вага подій) та внутрішньогрупове і міжгрупове порівняння кількості, кількості – минулих-майбутніх, позитивних негативних, ваги – минулих-майбутніх, позитивних негативних.

З отриманих результатів можна зробити кілька узагальнень:

- зі збільшенням віку респондентів відчутно зростає середня кількість названих подій. Так, діти в середньому назвали 14,62 події, підлітки 16,32, батьки – 18,58, прабабки – 19,77;

- у всіх вікових групах позитивні події значно переважають над негативними, а минулі події – над майбутніми;

- кількість негативних подій з віком не збільшується. Відповідно, зростання середньої кількості подій з віком відбувається за рахунок подій позитивних;

- у групі батьків та прабабків кількість позитивних подій є суттєво більшою, ніж у групах дітей, підлітків, молоді;

- суб'єктивна оцінка значущості найбільш важливих подій життя наближена до максимуму;

- середня вага подій суттєво не відрізняється у вікових групах. Збільшення ваги позитивних і негативних подій з віком статистично є не значущим;

- вага позитивних і негативних подій статистично відчутно відрізняється у групах дітей і прабабків (позитивні події сприймаються ними як більш значущі), що може свідчити про роботу захисних механізмів (витиснення, заперечення, ану-

Таблиця 1

Узагальнені результати чотирьох вікових груп за методикою «Лінія життя»

Групи		Кількість подій							
		Діти n=300		Підлітки n=300		Батьки n=300		Прабатьки n=300	
Події		Σ	%	Σ	%	Σ	%	Σ	%
Всього подій		4386	100	4908	100	5574	100	5932	100
Середня кількість		14,62 (σ=3,6) <i>t</i> (1/2)=1,46		16,36 (σ=2,62) <i>t</i> (2/3)=1,96*		18,58 (σ=1,55) <i>t</i> (3/4)=0,99		19,77 (σ=2,55)	
минулі		2538	57,87	2898	59,05	3364	60,4	4230	71,3
майбутні		1848	42,13	2010	40,95	2210	39,7	1703	29,7
φ* минулі/майбутні		φ =14,8**		φ =18,03**		φ =22,02**		φ =46,74**	
Позитивні		3774	86,05	4050	82,52	4632	83,1	4699	79,21
Середня кількість		12,58 (σ=2,78) <i>t</i> (1/2)=1,33		13,5 (σ=3,19) <i>t</i> (2/3)=1,99*		15,44 (σ=4,65) <i>t</i> (3/4)=1,05		15,66 (σ=4,55)	
минулі		2034	53,9	2256	55,7	2550	55,1	2734	58,3
майбутні		1740	46,1	1794	44,3	2082	45	1965	41,7
Негативні		612	13,95	858	17,48	942	16,9	1233	20,79
Середня кількість		2,04 (σ=0,65) <i>t</i> (1/2)=0,88		2,86 (σ=0,87) <i>t</i> (2/3)=1,11		3,14 (σ=0,50) <i>t</i> (3/4)=1,54		4,11 (σ=1,23)	
минулі		504	82,35	642	74,83	814	86,4	819	66,42
майбутні		108	17,65	216	25,17	128	13,6	414	33,58
t позитив / негатив		t=4,25**		t=4,55**		t=5,22**		t=3,88**	
φ* позитив / негатив		φ =75,42**		φ =70,16**		φ =76,39**		φ =67,96**	
Групи		Вага подій							
		Діти n=300		Підлітки n=300		Батьки n=300		Прабатьки n=300	
Події		Σ	%	Σ	%	Σ	%	Σ	%
Загальна вага		37332	100	41930	100	49968	100	50174	100
Середня вага		8,51 (σ=0,91) <i>t</i> (1/2)=0,61		8,5 (σ=1,1) <i>t</i> (2/3)=1,24		8,97 (σ=0,87) <i>t</i> (3/4)=1,04		8,4 (σ=1,23)	
минулі		24498	65,62	23284	55,53	40186	80,4	39786	79,3
майбутні		12834	34,38	18646	44,47	9782	19,6	10388	20,7
φ* минулі/майбутні		φ =86,82**		φ =32,09**		φ =206,7**6		φ =198,34**	
Позитивні		33180	88,88	35646	85,01	41904	83,9	41863	83,44
Середня вага		8,79 (σ=0,72) <i>t</i> (1/2)=0,32		8,8 (σ=0,99) <i>t</i> (2/3)=0,97		9,04 (σ=1,11) <i>t</i> (3/4)=1,3		8,5 (σ=1,3)	
минулі		21052	56,39	18392	43,86	32818	65,7	32594	77,86
майбутні		12128	32,49	17254	41,15	9086	18,2	9269	22,14
Негативні		4152	11,12	6284	14,99	8064	16,1	8311	16,56
Середня вага		6,78 (σ=1,1) <i>t</i> (1/2)=1,26		7,32 (σ=0,94) <i>t</i> (2/3)=1,39		8,56 (σ=0,77) <i>t</i> (3/4)=1,36		7,0 (σ=0,94)	
минулі		3446	83	4892	77,85	7368	91,4	7192	86,54
майбутні		706	17	1392	22,15	696	8,63	1119	13,46
t позитив / негатив		t=1,99*		t=1,11		t=0,60		t=1,96*	
φ* позитив / негатив		φ =243,42**		φ =224,63 **		φ = 235,18**		φ =232,07 **	

t – критерій Стьюдента – Статистично значуща різниця вибірових середніх – показники при * – позначені статистично значущі відмінності при $p \leq 0,05$, ** – позначені статистично значущі відмінності при $p \leq 0,001$

φ* – кутове перетворення Фішера. Статистично значуща різниця відсотків – показники при * – позначені статистично значущі відмінності при $p \leq 0,05$; ** – позначені статистично значущі відмінності при $p \leq 0,001$

лювання, відшкодування, придушення, репресії, ізоляції афекту) для подій, які вже відбулися, і механізмів (заперечення, ігнорування, уникнення) для подій, які можуть відбутися в майбутньому.

У таблиці 2 представлені кількість, середня вага і стандартне відхилення кожної виділеної категорії у чотирьох групах. Далі була визначена процентна частка кожної категорії, встановлений її ранг (таблиця 3).

З результатів, представлених у таблиці 2, можна бачити, що події пов'язані з отриманням освіти, працевлаштуванням, кар'єрою, респондентами всіх груп сприймаються як значущі (про що свідчить їхня середня вага).

Респонденти першої і другої груп (діти та підлітки) планують отримати освіти і планують кар'єру у майбутньому. Це є свідчення формування професійного сценарію, а також імпліцитних теорій професіоналізації та особистості.

Названі респондентами (батьками та прабабками) майбутні події, пов'язані з дітьми, переважно стосуються освіти дітей (наприклад, «моя донька іде в перший клас», «моя дитина іде на навчання до Франції», «мій син вступив до університету») та спільного дозвілля.

Як видно з результатів, наведених у таблиці 2, спостерігається вікова динаміка значимості категорій, які описують події, пов'язані з освітою, роботою та кар'єрою. Якщо звернутися до аналізу результатів кожної вікової групи, то можна зробити наступні висновки:

У групі дітей – 50% респондентів у якості значимої майбутньої події називають народження дітей, майже 10% – народження онуків; 74% планують вступ до шлюбу;

- найбільш значущими минулими подіями є події, пов'язані з навчанням, власним «Я», міжособистісними стосунками та народженням сиблінгів; емоційно найбільш позитивно насиченими подіями є очікуваний шлюб (9,78), очікуване народження дітей (9,64) та народження племінників (9,50), у минулому це – власні досягнення та перемоги (9,44);

- емоційно найбільш негативно насиченою подією є смерть батьків та прабабків (як майбутня, так і така, яка вже відбулася) (8,86); для незначної кількості респондентів (6 та 7 відповідно) вкрай негативним виявилось народження сиблінгів (10 балів) та смерть сиблінгів (10 балів).

У групі підлітків понад 80% респондентів у якості значимої майбутньої події називають народження дітей, майже 17% – народження онуків; 100% планують вступ до шлюбу;

- найбільш значущими минулими подіями є події, пов'язані з цінностями та смислами, міжособистісними стосунками, дозвіллям і захопленнями та батьківською сім'єю, народженням сиблінга; емоційно найбільш позитивно насиченими є події, пов'язані з суспільством, очікуване народження дітей (9,59), подіями є очікуваний шлюб (9,50), та народження племінників (9,40), у минулому це – власні досягнення та перемоги (9,14);

- емоційно найбільш негативно насиченими подіями минулого є зміна місця проживання (10 балів) та народження племінників (10 балів), смерть батьків та прабабків (як майбутня, так і така, яка вже відбулася) (8,48); для незначної кількості респондентів (6 та 7 балів відповідно) вкрай негативним виявилось народження сиблінгів (10 балів) та смерть сиблінгів (10 балів). Найнегативніші події в майбутньому пов'язуються з матеріальним станом (бідність, злидні, низька зарплатня – 10 балів).

У групі батьків 54% респондентів планують народження онуків та 8% – народження дітей;

- найбільш значущими позитивними минулими подіями є народження дітей (9,82), події, пов'язані з досягненнями та перемогами (9,57), внутрішнім світом (9,69), цінностями або смислами (9,40), дозвіллям, захопленнями (9,35), пов'язані з дітьми (9,19), народженням дітей (9,60), сиблінгів (9,47) та племінників (9,40), батьківською сім'єю (9,56), шлюбом (9,50 балів – 100% респондентів);

- емоційно найбільш негативно наси-

Розподіл життєвих подій у чотирьох вікових групах

Категорії	Оцінка	Діти n=300			Підлітки n=300			Батьки n=300			Прабадьки n=300		
		Кіл- кість	\bar{X} вага	σ	Кіл- кість	\bar{X} вага	σ	Кіл- кість	\bar{X} вага	σ	Кіл- кість	\bar{X} вага	σ
Народження дітей	+	150	9,64	0,81	288	9,59	0,74	556	9,82	0,45	406	9,70	0,34
	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Народження онуків	+	24	9,25	0,96	42	8,86	0,69	168	9,50	0,64	423	9,80	0,22
	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Народження правнуків	+	-	-	-	12	8,50	0,71	-	-	-	237	9,60	0,31
	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Події, пов'язані з дітьми	+	6	8,00	0,89	30	9,60	0,55	806	9,19	1,25	432	9,90	1,11
	-	-	-	-	-	-	-	18	10	0,00	7	2,10	0,97
Смерть дитини	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	-	-	-	-	-	-	-	12	10	0,00	118	3,70	0,86
Батьківська сім'я	+	108	9,00	1,53	108	9,56	0,86	24	9,00	0,82	116	7,20	0,67
	-	18	9,33	0,58	102	7,88	3	36	8,67	1,97	19	8,10	1,23
Вступ до шлюбу	+	222	9,78	0,42	300	9,50	0,71	438	9,44	1,87	365	9,80	1,05
	-	-	-	-	-	-	-	24	8,75	0,96	24	1,60	1,12
Розлучення	+	-	-	-	-	-	-	12	5,5	6,36	64	2,00	0,7
	-	-	-	-	-	-	-	30	7,6	3,78	88	5,80	1,11
Розлучення батьків	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	-	6	5	-	16	8,99	1,68	-	-	-	-	-	-
Внутрішньосімейні стосунки	+	6	9	-	12	9,50	0,71	36	9,17	2,04	86	8,40	1,68
	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	7	1,30	1,14
Народження брата / сестри	+	210	9,17	1,5	90	9,47	0,92	42	9	1,53	91	8,60	1,31
	-	6	10	-	-	-	-	-	-	-	2	1,60	0,98
Народження племінників	+	24	9,50	1	30	9,40	0,55	18	8,33	1,53	32	8,70	1,26
	-	-	-	-	6	10	0	6	4,8	1,98	2	1,20	1,06
Смерть брата/сестри	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0	-	-
	-	12	9,00	0,23	6	9,00	0,34	48	9,50	0,53	211	9,10	0,56
Смерть батьків, прабадьків	+	-	-	-	-	-	-	0	-	-	-	-	-
	-	174	8,86	1,43	186	8,48	2,47	384	8,80	2,06	347	7,20	0,56
«Я» (внутрішній світ)	+	402	8,94	1,74	108	9,00	2,28	96	9,69	0,7	193	8,80	1,32
	-	24	8,25	2,22	72	6,75	3,57	36	8,00	3,03	18	8,10	1,63
Здоров'я	+	12	5,5	6,36	30	8,8	1,64	24	9,00	0,54	89	9,10	1,12
	-	132	5,09	3,84	174	6,1	3,06	114	8,47	2,25	232	8,70	1,21
Місце проживання	+	60	9,00	1,76	42	8,71	1,11	138	8,70	1,36	49	8,80	1,22
	-	-	-	-	6	10	0,00	6	10	0,00	2	1,50	1,52
Суспільство	+	54	8,67	0,71	66	9,45	0,82	60	8,1	2,64	59	6,00	2,20
	-	-	-	-	0	-	-	6	7	0,00	9	2,10	3,22
Міжособистісні стосунки	+	222	8,97	1,5	414	8,63	2,09	174	9,21	1,21	238	8,70	1,36
	-	90	5,00	3,63	128	5,92	3,54	84	8,43	1,22	24	3,70	1,19
Матеріальний стан	+	348	8,93	1,41	180	9,23	1,38	168	9,21	1,52	236	8,10	0,74
	-	36	4,17	4,54	18	9,67	0,58	6	9,00	0,32	68	6,40	1,12

Освіта	+	1218	8,37	2,12	1386	8,18	2,2	1140	8,28	2,01	364	9,00	0,97
	-	66	5,64	3,01	84	6,29	3,22	60	6,6	2,99	8	4,00	1,33
Робота, кар'єра	+	120	8,9	1,55	240	8,92	1,29	396	8,7	1,39	324	9,20	1,78
	-	0	-	-	0	-	-	42	7,43	2,3	22	1,80	2,14
Природа	+	102	7,94	2,33	42	9,14	1,07	18	8	3,46	186	7,80	2,88
	-	30	8,2	1,92	24	6,25	3,59	24	9,75	0,5	-	-	-
Цінності, смисли	+	42	8,86	3,02	90	9,67	0,51	120	9,40	0,94	161	8,30	3,12
	-	-	-	-	12	9,00	1,41	-	-	-	8	1,80	0,78
Сутички с законом	+	-	-	-	24	3,00	4,00	-	-	-	-	-	-
	-	6	7,00	0,48	24	7,75	4,50	6	10,0	-	17	6,30	1,52
Дозвілля, захоплення	+	336	8,55	2,08	384	9,00	1,63	156	9,35	0,89	287	6	0,32
	-	12	9,50	0,71	6	6,00	-	-	-	-	-	-	-
Досягнення, перемоги	+	108	9,44	1,25	126	9,14	1,15	42	9,57	0,79	262	8,9	1,11
	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

Таблиця 3

Доля та ранг категорії життєвих подій

№	Категорії	Діти n=300		Підлітки n=300		Батьки n=300		Прабатьки n=300	
		%	Ранг	%	Ранг	%	Ранг	%	Ранг
1	Народження дітей	3,42	9,00	5,85	5,00	14,46	3,00	6,84	3,00
2	Народження онуків	0,55	18,50	0,85	19,00	3,01	9,00	7,12	2,00
3	Народження правнуків	0,00	-	0,24	24,00	-	-	3,99	13,00
4	Події пов'язані з дітьми	0,14	22,50	0,61	21,00	9,97	2,00	7,41	1,00
5	Смерть дитини	-	-	-	-	0,22	24,00	1,99	20,00
6	Батьківська сім'я	2,87	12,00	4,27	7,00	1,08	16,00	2,28	19,00
7	Вступ до шлюбу	5,06	6,00	6,10	4,00	8,29	4,00	6,55	4,00
8	Розлучення	-	-	-	-	0,75	19,50	2,56	18,00
9	Розлучення батьків	0,14	22,50	0,32	23,00	-	-	-	-
10	Внутрішньосімейні стосунки	0,14	22,50	0,49	22,00	0,65	22,00	1,57	21,50
11	Народження брата / сестри	4,92	7,00	1,83	14,00	0,75	19,50	1,57	21,50
12	Народження племінників	0,55	18,50	0,73	20,00	0,43	23,00	0,57	25,00
13	Смерть брата / сестри	0,27	20,00	0,12	25,00	0,86	17,00	3,56	14,50
14	Смерть батьків, прабаб'яків	3,97	8,00	3,78	10,00	6,89	6,00	5,84	6,50
15	«Я» (внутрішній світ)	9,71	2,00	3,66	11,00	2,37	13,00	3,56	14,50
16	Здоров'я	3,28	10,00	4,15	8,00	2,48	12,00	5,41	8,00
17	Місце проживання	1,37	15,00	0,98	17,50	2,58	11,00	0,85	24,00
18	Суспільство	1,23	16,00	1,34	15,50	1,18	15,00	1,14	23,00
19	Міжособистісні стосунки	7,11	5,00	11,02	2,00	4,63	7,00	4,42	11,50
20	Матеріальний стан	8,76	3,00	4,02	9,00	3,12	8,00	5,13	9,00
21	Навчання, підвищення кваліфікації	29,27	1,00	29,88	1,00	21,53	1,00	6,27	5,00
22	Робота, кар'єра	2,74	13,00	4,88	6,00	7,86	5,00	5,84	6,50
23	Природа	3,01	11,00	1,34	15,50	0,75	19,50	3,13	16,00
24	Цінності, смисли	0,96	17,00	2,07	13,00	2,15	14,00	2,85	17,00
25	Сутички з законом	0,14	22,50	0,98	17,50	0,11	25,00	0,28	26,00
26	Дозвілля, захоплення	7,93	4,00	7,93	3,00	2,80	10,00	4,84	10,00
27	Досягнення, перемоги	2,46	14,00	2,56	12,00	0,75	19,50	4,42	11,50

ченою подією для більшості респондентів другої групи є смерть батьків та прабатьків (як майбутня, так і така, яка вже відбулася) (8,48), для незначної кількості респондентів (для 24-х – екологічні катастрофи (9,75), для 6-х зміна – місця проживання (10,00), для 6-х – матеріальна скрута (9,00), для 16-ти – смерть сиблінга (9,00), для 6-х – народження племінників).

У групі прабатьків найбільш позитивно значущими є події, пов'язані з дітьми, народження онуків (9,80), шлюб (9,80), народження дітей (9,70), «Я»(внутрішній світ) (9,69), міжособистісні стосунки (9,21), робота, кар'єра (9,20); здоров'я (9,1):

- емоційно найбільш негативно насиченою подією для більшості респондентів другої групи є смерть сиблінгів (9,10), проблеми зі здоров'ям (8,70), проблеми в міжособистісних стосунках (8,70).

У таблиці 4 подано події (минулі і майбутні разом), які в кожній з вікових груп займають перші ранги, тобто сприймаються респондентами як суб'єктивно найбільш значущі.

У п'ятірку найбільш значущих подій,

які називають діти, входять: «Навчання, підвищення кваліфікації» – 1 ранг (29,27%), «Я (внутрішній світ)» – 2 ранг (9,71%), «Матеріальний стан» – 3 ранг (8,76%), «Дозвілля, захоплення» – 4 ранг (7,93%), «Міжособистісні стосунки» – 5 ранг (7,11%).

У п'ятірку найбільш значимих подій, які називають підлітки, входять: «Навчання, підвищення кваліфікації» – 1 ранг (29,88%), «Міжособистісні стосунки» – 2 ранг (11,02%), «Дозвілля, захоплення» – 3 ранг (7,93%), «Вступ до шлюбу» – 4 ранг (6,10%), «Народження дітей» – 5 ранг (5,85%).

У п'ятірку найбільш значимих подій, які називають батьки, входять: «Навчання, підвищення кваліфікації» – 1 ранг (21,53%), «Події, пов'язані з дітьми» – 2 ранг (14,46%), «Народження дітей» – 3 ранг (9,97%), «Вступ до шлюбу» – 4 ранг (8,29%), «Робота, кар'єра» – 5 ранг (7,86%).

У п'ятірку найбільш значимих подій, які називають прабатьки, входять: «Події, пов'язані з дітьми» – 1 ранг (7,41%), «Народження онуків» – 2 ранг (7,12%), «Народження дітей» – 3 ранг (6,84%), «Вступ

Таблиця 4

Динаміка значущості життєвих подій з віком

Ранг	Діти	Підлітки	Батьки	Прабатьки
	Освіта	Освіта	Освіта	Події пов'язані з дітьми
1	\bar{X} вага+8,36, 29,27%	-5,64; \bar{X} вага+8,18, 29,88%	-6,29; \bar{X} вага+8,28, 21,53%	-6,60; \bar{X} вага+9,00, 7,41%
	«Я» (внутрішній світ)	Міжособистісні стосунки	Події пов'язані з дітьми	Народження онуків
2	\bar{X} вага+8,94, 9,71%	-8,25; \bar{X} вага+8,63, 11,02%	5,92; \bar{X} вага+9,19, -10,00; 14,46%	\bar{X} вага+9,80, 7,12%
	Матеріальний стан	Дозвілля, захоплення	Народження дітей	Народження дітей
3	\bar{X} вага+8,93, 8,76%	-4,17; \bar{X} вага+9,00, -6,00 7,93%	\bar{X} вага+9,82 9,97%	\bar{X} вага+9,70 6,84%
	Дозвілля, захоплення	<i>Вступ до шлюбу</i>	<i>Вступ до шлюбу</i>	<i>Вступ до шлюбу</i>
4	\bar{X} вага+8,55, 7,93%	-9,50 \bar{X} вага+9,50 6,10%	\bar{X} вага+9,44, -8,75; 8,29%	\bar{X} вага+9,80, -1,6; 6,55%
	Міжособистісні стосунки	Народження дітей	Робота, кар'єра	Освіта
5	\bar{X} вага+8,97, 7,11%	5,00; \bar{X} вага+9,59 5,85%	\bar{X} вага+8,7, -7,43 7,86%	\bar{X} вага+9,00, -4,00 6,27%

φ* – кутове перетворення Фішера Статистично значуща різниця відсотків – показники при * – позначені статистично значущі відмінності при p ≤ 0,05; ** – позначені статистично значущі відмінності при p ≤ 0,001

до шлюбу» – 4 ранг (6,55%), «Навчання, підвищення кваліфікації» – 5 ранг (6,27%).

Аналізуючи дані, представлені у таблиці, можна помітити, що події, пов'язані з навчанням і підвищенням кваліфікації (освіта), у перших трьох вікових групах посідають перше місце і лише у групі прабатьків зміщуються на п'яте. Чітко спостерігається підвищення з віком значущості репродуктивних подій і подій, які з ними пов'язані. Так, у групі дітей репродуктивні події не увійшли до п'ятірки найбільш значущих. Окрім навчання, найбільшого значення діти надають подіям, пов'язаним з внутрішнім світом, дозвіллям, захопленням та міжособистісним спілкуванням. Несподіванкою стала значна кількість подій, пов'язаних з покращенням або погіршенням матеріального стану у групі дітей (наприклад, подарували (купив) – гроші, планшет, велосипед; загубив (втратив) – гроші, телефон, плеєр). Події, пов'язані з покращенням або погіршенням матеріального стану, посіли третій ранг. В жодній іншій віковій групі такого не спостерігається.

Як видно з даних у таблиці 4, значу-

щість категорій змінюється з віком. Єдиним виключенням є категорія «Навчання, підвищення, кваліфікації», яка у всіх вікових категоріях (окрім прабатьків) посідає перший ранг.

Висновки

Нормальною траєкторією життєвого шляху респонденти всіх чотирьох груп вважають таку послідовність: одержання освіти (переважна більшість респондентів першої та другої груп (91%) налаштовані на одержання вищої освіти) – укладання шлюбу – народження першої дитини – народження другої дитини.

Вік настання самостійної праці за професією є неоднорідним – може передувати шлюбу, може передувати народженню першої дитини, але в жодного з респондентів не передує народженню другої дитини. Цей сценарій чітко простежується в індивідуальних профілях як дітей (обох груп), так і батьків та прабатьків, ще до планування настання зазначених подій у житті їхніх дітей.

Діти у власному життєвому сценарії відтворюють життєві сценарії батьків.

Література

1. Головаха Е.И. Жизненная перспектива и профессиональное самоопределение молодежи. – Киев: Наукова думка, 1988. – 144 с.
2. Гинзбург М.Р. Психологическое содержание личностного самоопределения // Вопросы психологии. – 1994. – № 3. – С. 43-52.
3. Абульханова-Славская К.А. Жизненные перспективы личности // Психология личности и образ жизни. – М.: Наука, 1988. – С. 137-145.
4. Митина Л.М. Личностное и профессиональное развитие человека в новых социально-экономических условиях // Вопросы психологии. – 1997. – № 4. – С. 28-38.
5. Щедровицкий П.Г. Очерки по философии образования. – М., 1993.
6. Климов Е.А. Психология профессионала. – М.: Изд-во «Институт практической психологии»; Воронеж: НПО «МОДЭК», 1996. – 400 с.
7. Асмолов А.Г. Психология личности: культурно-историческое понимание развития человека / А.Г. Асмолов. – М.: Смысл, 2007. – 528 с.
8. Панок В.Г. Психология життєвого шляху особистості: Монографія / В.Г. Панок, Г.В. Рудь. – К.: Ніка-Центр, 2006. – 208 с.
9. Про вищу освіту: Закон України від 01.07.2014 р. № 1556-VII // Відомості Верховної Ради України. – 2014. – №37-38. – Стор. 2716. – Ст. 2004.
10. Сімейний кодекс України від 10.01.2002 р. № 2947-III // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 21. – Ст. 135.
11. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.